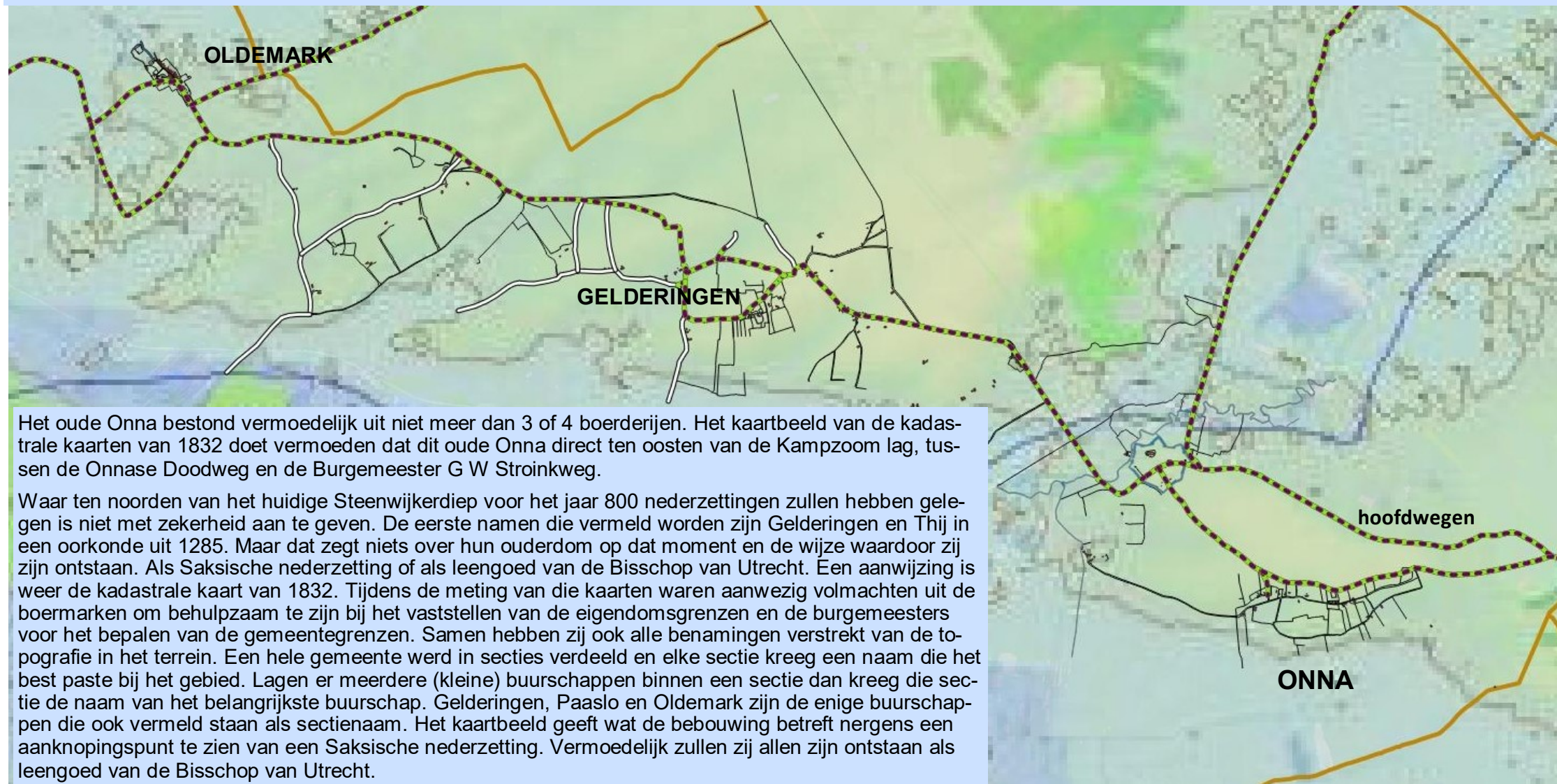

Kop van Overijssel

© Anne Post 2024 Norg

Uit archeologisch onderzoek is gebleken dat de kop van Overijssel al duizenden jaren bewoond gebied is. Na het jaar 0, vermoedelijk rond het jaar 450, zullen ook Saksische landverhuizers naar dit gebied zijn getrokken. Vermoedelijk via het naburige Drenthe, waarmee het toen bestuurlijk nog een eenheid was. Of die Saksen toen in de kop van Overijssel nog bewoners aantreffen als nazaten van bewoners uit vorige tijden is niet bekend. De nederzettingen van die nieuwe bewoners lagen daar, waar voldoende drinkwater voor mens en dier aanwezig was en ook droog gelegen grond voor de verbouw van graan en knolgewassen. Verder was er bos in de nabijheid voor het verkrijgen van timmerhout, maar ook als vluchtmogelijkheid bij gevaar. Het water werd ook gebruikt voor de visvangst en de natuurlijk gelegen gronden voor de jacht en voor het gezamenlijk weiden van vee. Die gezamenlijk in gebruik zijnde gronden werden begrensd door natuurlijke obstakels als rivieren, moerassen, grote wouden en een door de tijd ontstane grens met een naburige nederzetting. Zo zullen er nabij het huidige Steenwijk enkele kleine nederzettingen zijn ontstaan. Steenwijk zelf bestond rond het jaar 450 nog niet, maar uit oude annalen en oorkonden is wel af te leiden dat er een nederzetting was die Onna werd genoemd. De bewoners van Onna gebruikten het gehele begaanbare gebied ten oosten en zuiden van de rivier de Ae, later Steenwijkerdiep genaamd.

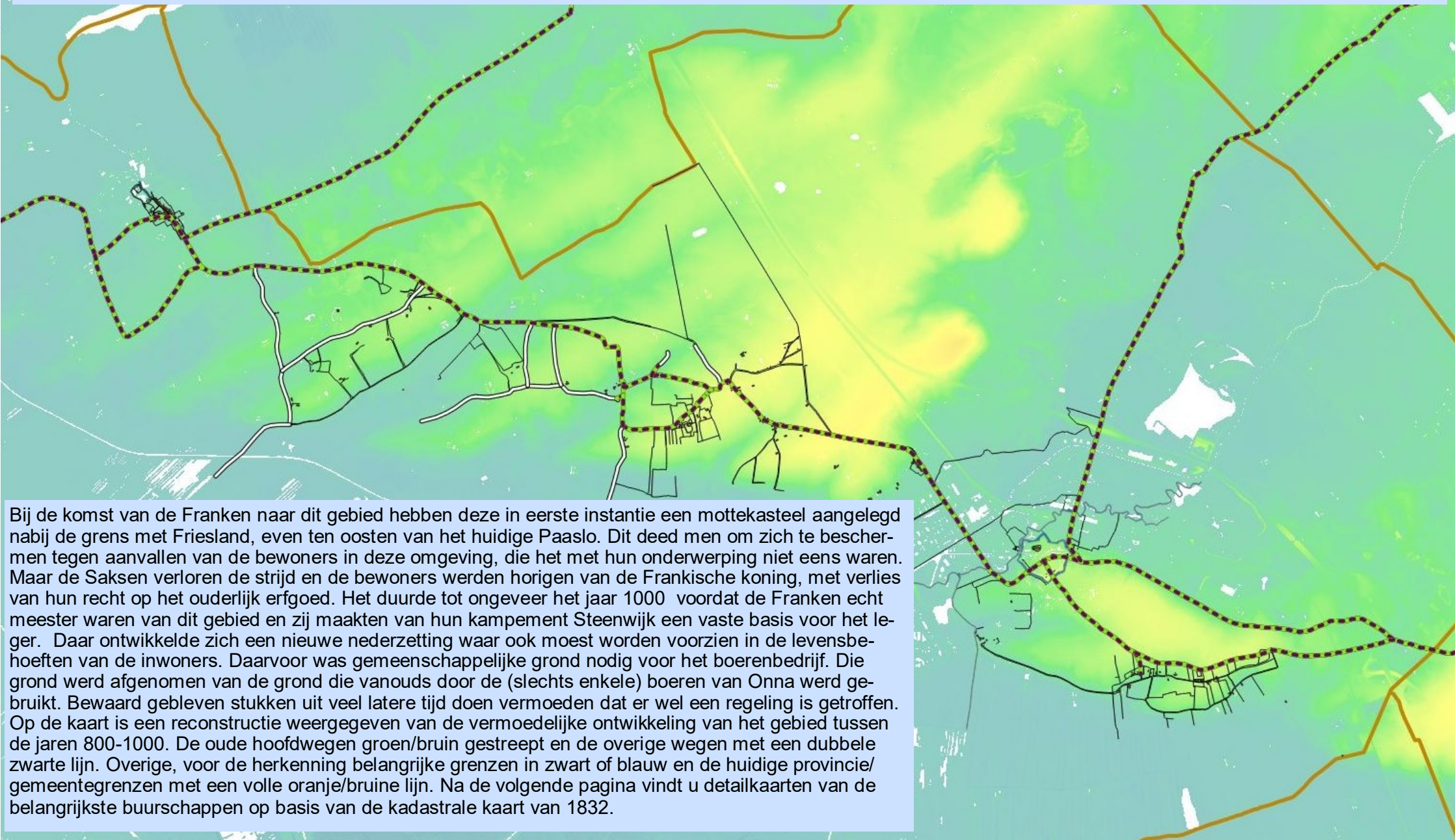
Het oude Onna bestond vermoedelijk uit niet meer dan 3 of 4 boerderijen. Het kaartbeeld van de kadastrale kaarten van 1832 doet vermoeden dat dit oude Onna direct ten oosten van de Kampzoom lag, tussen de Onnase Doodweg en de Burgemeester G W Stroinkweg.

Waar ten noorden van het huidige Steenwijkerdiep voor het jaar 800 nederzettingen zullen hebben gelegen is niet met zekerheid aan te geven. De eerste namen die vermeld worden zijn Gelderingen en Thij in een oorkonde uit 1285. Maar dat zegt niets over hun ouderdom op dat moment en de wijze waardoor zij zijn ontstaan. Als Saksische nederzetting of als leengoed van de Bisschop van Utrecht. Een aanwijzing is weer de kadastrale kaart van 1832. Tijdens de meting van die kaarten waren aanwezig volmachten uit de boermarken om behulpzaam te zijn bij het vaststellen van de eigendomsgrenzen en de burgemeesters voor het bepalen van de gemeentegrenzen. Samen hebben zij ook alle benamingen verstrekt van de topografie in het terrein. Een hele gemeente werd in secties verdeeld en elke sectie kreeg een naam die het best paste bij het gebied. Lagen er meerdere (kleine) buurschappen binnen een sectie dan kreeg die sectie de naam van het belangrijkste buurschap. Gelderingen, Paaslo en Oldemark zijn de enige buurschappen die ook vermeld staan als sectienaam. Het kaartbeeld geeft wat de bebouwing betreft nergens een aanknopingspunt te zien van een Saksische nederzetting. Vermoedelijk zullen zij allen zijn ontstaan als leengoed van de Bisschop van Utrecht.

Kop van Overijssel

Tot ongeveer het jaar 700 woonde men hier redelijk vredig en rustig. De bewoners leefden volgens het Saksisch landrecht. Al het land was gemeenschappelijk eigendom van de boermarke waartoe zij behoorden, behalve de boerderij en het erf en een stukje aanliggend land dat als boomgaard en tuin voor dagelijks gebruik in eigen bezit was. Zij kozen hun eigen bestuurders en rechters. Vermoedelijk kunnen we deze bewoners tot de Stellingwervers rekenen. Zie hiervoor het boek van Henk Bloemhoff; *Stellingwervers bin Saksische Stellinga*. (Zie ook de aantekeningen over *Steenwijkerwold*, verzameld door pastoor J Hoogeman 1890. (Overijssels archief 0260/36 digitaal te raadplegen.) Na het jaar 700, wanneer precies is niet bekend, werd de rust in deze streek echter verstoord door de komst van de Franken. Deze wilden de Saksen en Friezen onderwerpen, hun land toevoegen aan het Frankische Rijk en de bewoners tot het Christendom bekeren.

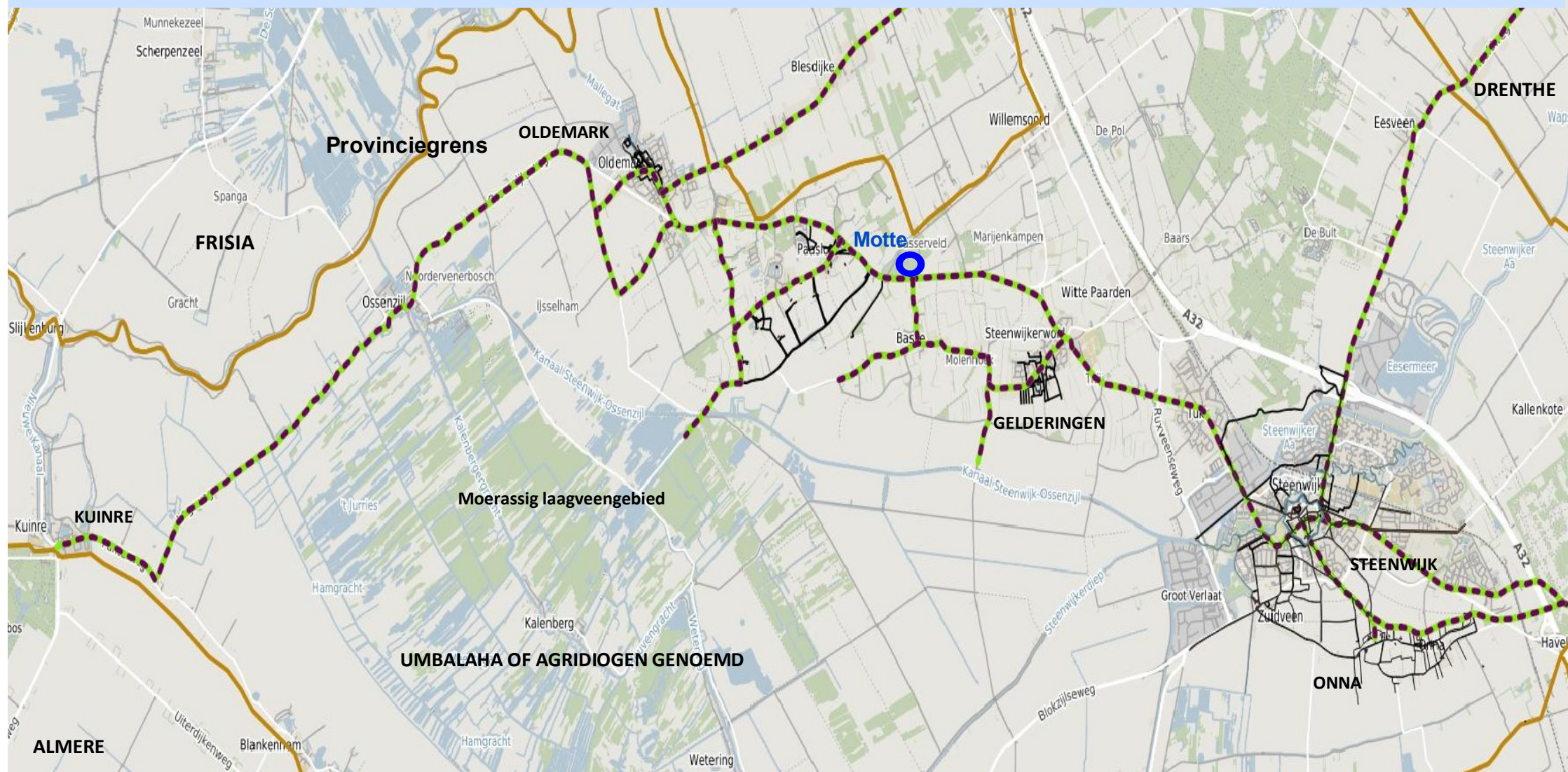
Bij de komst van de Franken naar dit gebied hebben deze in eerste instantie een mottekasteel aangelegd nabij de grens met Friesland, even ten oosten van het huidige Paaslo. Dit deed men om zich te beschermen tegen aanvallen van de bewoners in deze omgeving, die het met hun onderwerping niet eens waren. Maar de Saksen verloren de strijd en de bewoners werden horigen van de Frankische koning, met verlies van hun recht op het ouderlijk erfgoed. Het duurde tot ongeveer het jaar 1000 voordat de Franken echt meester waren van dit gebied en zij maakten van hun kampement Steenwijk een vaste basis voor het leger. Daar ontwikkelde zich een nieuwe nederzetting waar ook moest worden voorzien in de levensbehoeften van de inwoners. Daarvoor was gemeenschappelijke grond nodig voor het boerenbedrijf. Die grond werd afgenomen van de grond die vanouds door de (slechts enkele) boeren van Onna werd gebruikt. Bewaard gebleven stukken uit veel latere tijd doen vermoeden dat er wel een regeling is getroffen. Op de kaart is een reconstructie weergegeven van de vermoedelijke ontwikkeling van het gebied tussen de jaren 800-1000. De oude hoofdwegen groen/bruin gestreept en de overige wegen met een dubbele zwarte lijn. Overige, voor de herkenning belangrijke grenzen in zwart of blauw en de huidige provincie/gemeentegrenzen met een volle oranje/bruine lijn. Na de volgende pagina vindt u detailkaarten van de belangrijkste buurschappen op basis van de kadastrale kaart van 1832.

Kop van Overijssel (800–1000)

De Franken troffen bij hun komst naar deze streken een stelsel van zandwegen aan, zoals die al eeuwenlang was gebruikt en verbeterd. Grotendeels over of direct langs de hoger en droog gelegen gronden en via doorwaadbare plaatsen in rivieren en kleinere stromen. Het stroomdal van de rivier de Linde was een groter obstakel en daar begon ook het land van de Friezen. Een volk dat ze al kenden als geduchte tegenstanders. Bij deze poort naar Friesland besloten de Franken om een burcht te bouwen om zich tegen aanvallers te kunnen beschermen en om als uitvalsbasis te kunnen dienen. Gebruikelijk in die tijd was om een zogenaamd mottekasteel te bouwen. Een houten constructie op een verhoging en een gracht er omheen. Het liefst een gracht die van nature gevuld kon worden met water. Zo'n plek vonden ze in een relatieve laagte tussen twee zandruggen, even ten oosten van het latere Paaslo. Op de Franse kaarten die rond 1810 gereed zijn gekomen is het motte terrein nog goed herkenbaar. Die Franse landmeters wisten dat het hier een voormalig motte terrein betrof, want een nog beter bewaard gebleven terrein waren ze al bij Raalte tegengekomen. Hoe lang die motte gebruikt is. Is niet bekend. Rond het jaar 1000 zijn de meeste mottes vervangen door betere burchten of versterkte huizen, vaak op een andere plek in de buurt. De bewoner was een dienstman van de Duitse keizer, later van de Bisschop van Utrecht, en zijn helpers. Ten westen van de voormalige motte zijn in de 14e en 15e eeuw landweren aangelegd als verdedigingsgreppel op de grens tussen Drenthe en Friesland. Het stroompje de Wheer of Wære verwijst naar deze landweer.

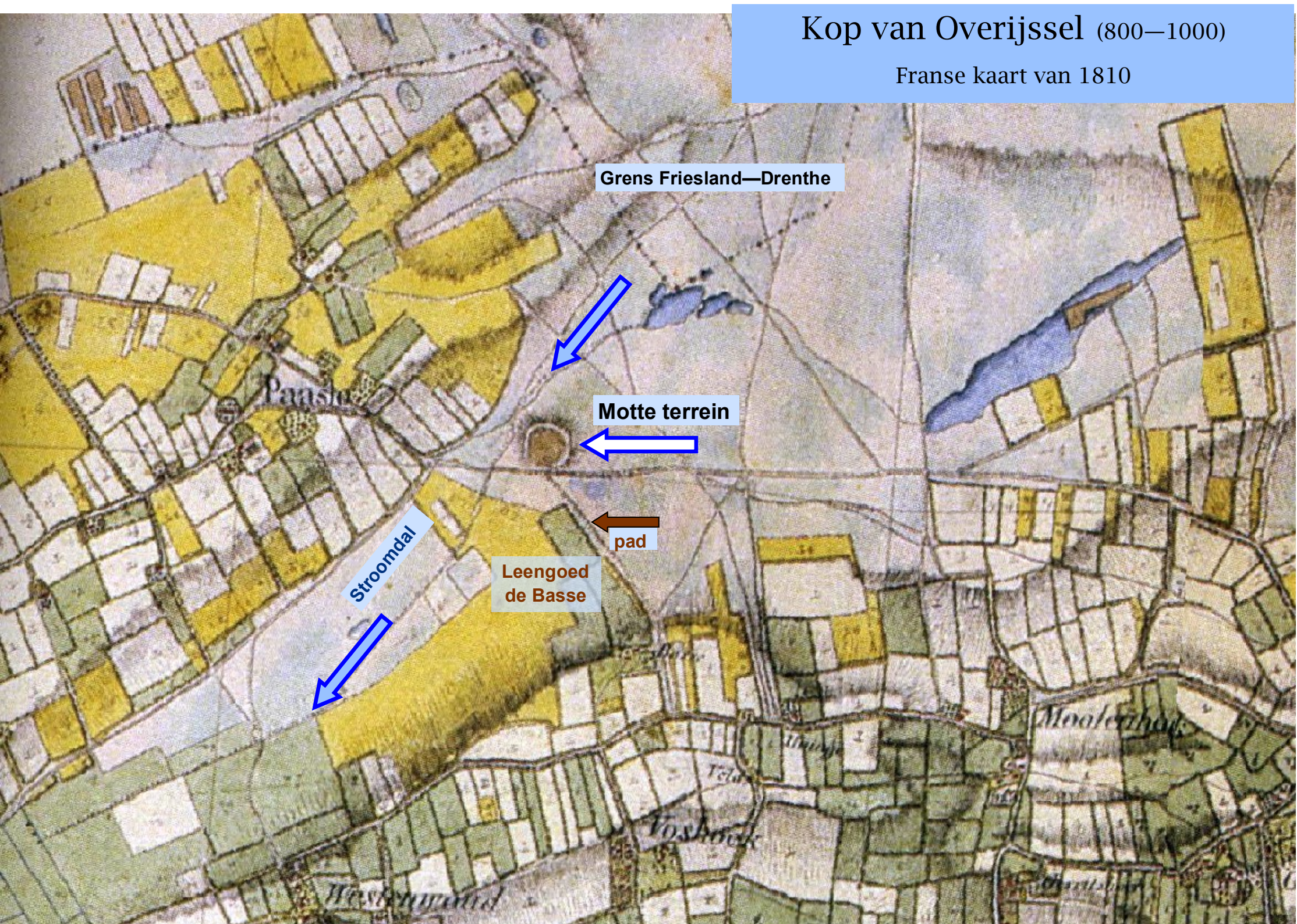
(Zie het detail van de Franse kaart op de volgende pagina)

Kop van Overijssel (800–1000)

Franse kaart van 1810

Grens Friesland—Drenthe

Motte terrein

pad

Leengoed
de Basse

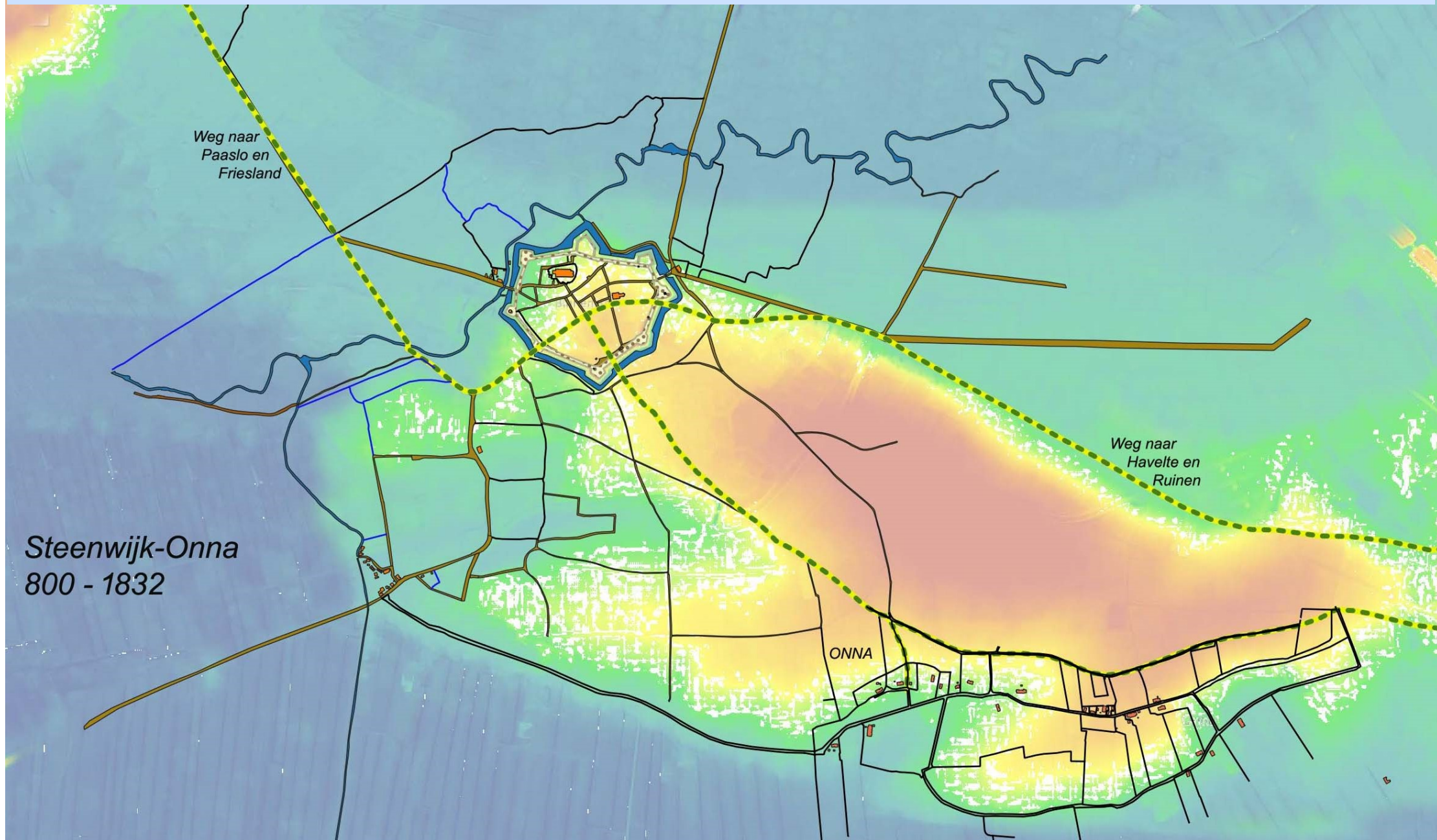
Stroomdal

Kop van Overijssel

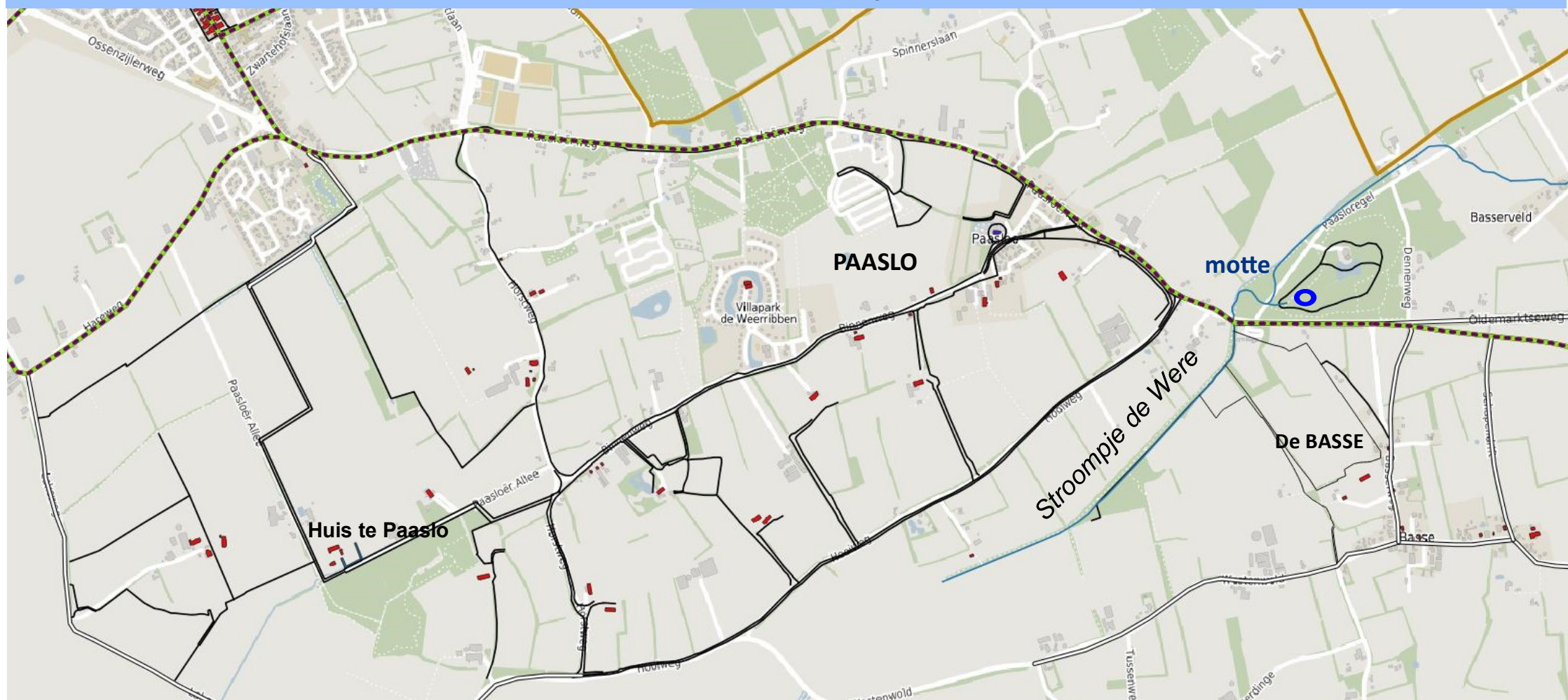
Onna en Steenwijk 1832 met de oude wegen welke omstreeks de jaren 800—1000 in gebruik waren als doorgaande wegen, vooral voor legereenheden, van Bentheim, via Ommen en Ruinen naar Steenwijk en verder naar Kuinre.

Voor meer historische gegevens over Steenwijk zie: <https://www.historischeverenigingsteenwijk.nl/>

Kop van Overijssel

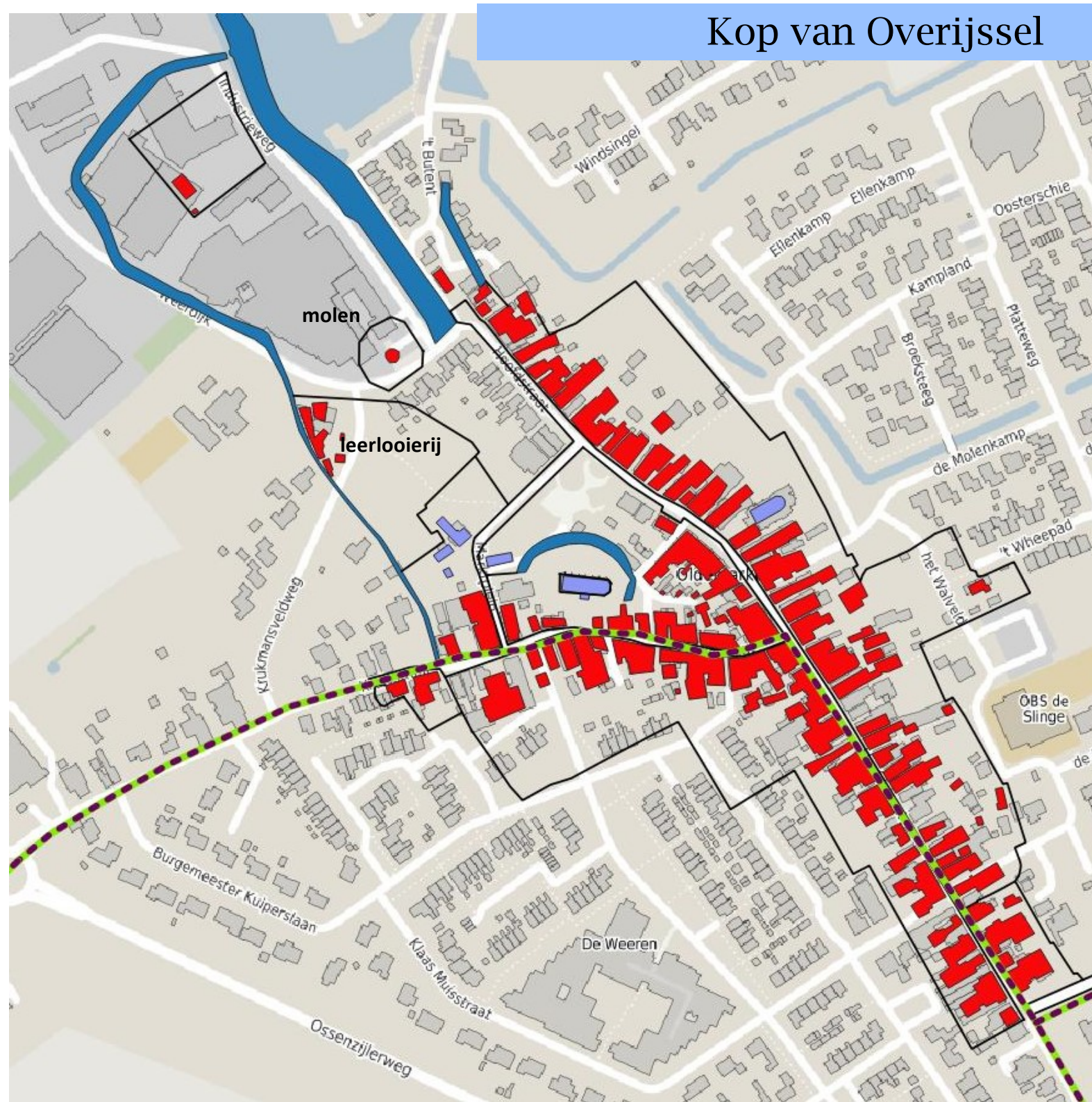

Paaslo is ontstaan uit leengoed van de Bisschop van Utrecht. In 1336 verleende Bisschop Jan van Dienst toestemming tot het bouwen van een parochiekerk. Geen enkele buurtschap rond Steenwijk had oorspronkelijk een kerk. Allen moesten in Steenwijk ter kerke. Een bewijs temeer dat het gebied rond Steenwijk oorspronkelijk zeer dun bevolkt was. Na de komst van de Franken begon pas de groei. Die begon in Steenwijk zelf als legerplaats en bij de motte in de Basse. De dienstman op de motte, zeer zeker een ridder uit een adellijk geslacht, moest in zijn eigen levensonderhoud voorzien en kreeg van zijn leenheer, de bisschop van Utrecht, een stuk grond. Zeer waarschijnlijk heeft die ridder toen in de Basse de boerderij laten bouwen die ten westen van de weg staat. Op oude kaarten is nog een pad te zien die van die boerderij rechtstreeks naar de motte loopt. Omstreeks 1160 besbot bisschop Godfried van Rhenen om in het noorden van zijn machtsgebied meer burchten te gaan bouwen om meer weerstand te kunnen bieden aan invallen van de Friezen. Toen zijn de burchten Kuinre en Vollenhove gebouwd. Ook wilde hij meer dienstmannen op versterkte huizen in zijn gebied hebben en hij heeft toen aan diverse ridders grond gegeven. Waarschijnlijk zijn in die tijd ook het huis Paaslo en het huis Gelderingen gebouwd. Het is niet ondenkbeeldig dat die leengoederen in bezit zijn gekomen van nazaten van de ridder die op de motte in de Basse verbleef. Nakomelingen zullen dan later een eigen boerderij hebben verkregen met als eindresultaat het kaartbeeld van 1832. We moeten dan wel bedenken dat in de loop der jaren veel gebouwen zullen zijn afgebroken wegens verval, zijn herbouwd of verplaatst naar een betere plek. Dat geldt ook voor het huis te Paaslo. Mogelijk heeft het oorspronkelijk gestaan ter plekke van de boerderij die op de kaart is afgebeeld in het centrum van het recreatiepark de Weerribben.

Kop van Overijssel

Oldemark

Op de kadastrale kaart van 1832 zien we Oldemark als een lintdorp met het centrum nabij de kruising van twee wegen. In het centrum twee kerken, paars gekleurd. In het noordwesten een molen en een leerlooierij.

In een oorkonde van 26 maart 1336 verleent bisschop Jan van Diest aan de geërfden van Paasloo toestemming zich kerkelijk af te scheiden van Steenwijk, op voorwaarde dat zij bleven bijdragen in de onderhoudskosten van de kerk van Steenwijk. Ieder huis moest een hoen aan de moederkerk leveren. Die verplichting gold zowel voor de 'geërfden' als voor de 'koters' die in Paasloo en 'an der Market ende op de Hair' woonden.

Oldemark is dus ontstaan vanuit Paasloo. In 1448 verkregen zij toestemming om een eigen kapel te bouwen.

In de oorkonde van 1336 is sprake van (eigen) geërfden en keuters. De bewoners van de erven waren dus niet horig aan de bisschop maar vrije mannen. Helaas zijn er tot nu toe geen oorkonden te vinden hoe de eerste eigenaren hun bezit hebben verkregen.

Wat wel bekend is dat in 1406 de Bisschop Frederik van Blankenheim een einde maakte aan de horigheid van de mannen van IJsselham in een privilege waarin het landrecht van Salland en Vollenhove van toepassing wordt verklaard op de kerspelen Steenwijk, Steenwijkerwold, Paasloo, IJsselham en Scheerwolde. Na de verloren Slag bij Ane in 1227 hebben de bisschoppen van Utrecht meegewerkt aan het herstel van de oude rechten van de Drenten wat uiteindelijk heeft geleid tot het op schrift stellen van de rechten even na 1400. De bisschoppen konden niet vrij meer beschikken over de gronden. Die kwamen terug bij de boermarken.

Kop van Overijssel Gelderingen Thij Tuk

De kadastrale kaart van 1832 laat ook voor het gebied rondom het huidige Steenwijkerwold wat de bebouwing (rood op de kaart) betreft, geen beeld zien dat lijkt op een oude Saksische nederzetting. Zoals op pagina 1 al is vermeld, zal Gelderingen het eerst bewoond zijn. In 1285 kregen de bewoners van dit gebied toestemming van het kapittel van de St Clemenskerk te Steenwijk om een eigen kapel te bouwen. Dit kapittel was in 1257 ingesteld. De kerk werd in de buurtschap Tye gebouwd. De kerk ligt redelijk centraal voor de toenmalige bewoners van dit gebied. In 1456 wordt het Hof Gelderingen vermeld als bisschoppelijk bezit. Dit hofgoed zal het eerst zijn aangelegd door een leenman van de bisschop. Vermoedelijk ook omstreeks 1165, evenals het hof te Paaslo. De buurtschappen Gelderingen en Thij zijn opgegaan in het huidige Steenwijkerwold met als centrum het kruispunt van de doorgaande wegen. In het Bisschoppelijk leenregister wordt dit gebied onder de buurtschap Ese vermeld.

Zie voor meer informatie de websites van de plaatselijke historische verenigingen en van diverse publicisten op internet.

Uit: E D Eijken: Ontstaan en herkomst van leengoederen.

Onderzoek in leenprotocollen door A J Mensema.

De meeste van de omstreeks 1400 genoemde leengoederen zijn waarschijnlijk in de 11de-14de eeuw door de bisschop van Utrecht uitgegeven aan tot hem in een onderhorigheids- of horigheidsverhouding staande dienstmannen ("ministerialen") en werden door hun gehouden "in dienstmansstat". Velen van deze dienstmannen hadden - evenzeer waarschijnlijk - oorspronkelijk horig goed bezeten, dat omgezet was in leengoed. Er zijn maar weinig archiefstukken bewaard, waaruit dat blijkt, maar een enkel voorbeeld van een dergelijke omzetting wordt onder andere in het oudste leenprotocol vermeld en ook na 1400 kwamen zulke omzettingen nog enkele malen voor.

Dit repertorium heeft betrekking op de te Utrecht en Zwolle bewaarde leenprotocollen, die namens de landsheren van het Oversticht en van Overijssel met hun rechtsopvolgers zijn bijgehouden en die zich uitstrekken over het tijdvak 1379-1805. Geregistreerd zijn in die "Overstichtse" en "Overijsselse" leenprotocollen beleningen en andere rechtshandelingen, die betrekking hadden op leengoederen, gelegen in het Oversticht en zijn grensgebieden. Aangezien het in de eigen tijd of nadien niet is gekomen tot samenstelling van complete en betrouwbare toegangen is gekozen voor bewerking van alle 30 betrokken protocollen. Het oorspronkelijk chronologisch geregistreerde materiaal is in dit repertorium bewerkt en geordend naar plaats (rechtsdistrikt en buurschap), leengoed en tijdsvolgorde.

Overijssel; Schoutambt Steenwijk; Buurschap de Eze

Volgnr. 1311

Die Eze mit allen horen toebehoren. Item Coninghoff. Item den hoff toe Gelderding mit alle sinen toebehoren. Item die Baers, als die gelegen is. Item dat Kameringen, Wighinge. Item Hemmekinge. Item Lange Claesguet. Item Hillinge, Aesinge. Item Eppinge. Item Telmeringen. Item Hamijngen. Item Meyeringe. Item Vriesinge. Item Ludderingen. Item Noertdorpinge. Item Odijng. Item Tesijng. Item Alekinge. Item Op den Camp, Schaesreserve. Item Reynolt Didelensoen mit sinen erve. Item dat erve, dat Ellen Gelingen was. Item Olde Porringe. Item Huringe. Item dat guet ten Tie, dair nu ter tijt up woenaftich is Ludeken Spelevogel. Item up datselve guet Gheryt Hering. Item up datselve guet Coep Curre. Item dat guet ter Stege, dair nu ter tyt up woenaftich is Sygherus ten Broke. Item dat guet toe Overkamp, dair up woent Heyne Overcamp. Item 6 acker lands an der noertsyde van den Oelden Helle.

** 1433 heeft "Coep Torre" in plaats van "Coep Curre".

1402 jun 10 (BB fol 48) Herman van Kuyne de Jonge.

Tot 1478 verder als nr. 1674 (Hof te Lodeking te Havelte).

1478 dec 10 (BD fol 131v) Aleit Freyse van Cuenre na de dood van haar oom Henric Freyse van Cuenre en van haar vader Adriaen Freyse van Cuenre. Hulder Henric Alendorp.

* Die Ese mit allen hoeren toebehoeren. Item dat Commeringen, Wychevinge. Item Hemmekinge. Item Lange Claessguet. Item Hellinge, Asinge, Eppinge. Item Telmeringe. Item Haminge. Item Meyeringe. Item Vriesinge. Item Ludderinge. Item Noertdorpinge. Item Odinge. Item Tesinge. Item Alekinge. Item Opten Camp, Schaesreserve. Item Reynolt Didelensoen mit synen erve. Item dat erve, dat Ellen Geling was. Item Olde Porringe. Item Horinge. --- .

Ende voert van den gueden, benoemt in der beleninge Henrix voirseit die sy bescheidelike brengen sullen tusschen dit ende Sant Johan toe Middesoemer naestcomende (24 juni) by verlies van den gueden ongenoemt.

** De overige goederen worden verder niet genoemd.

Vergelijk het aangetekende bij de overeenkomstige post onder nr. 1674.

1489 aug 11 (BD fol 132) Aleit Freyse van Cuenre. Hulder haar man Claes van Assendelff, ridder.

Schoutambt Steenwijk; Buurschap Steenwijkerwold

Volgnr. 1313

Dat goet to Bensinghe, ghelegghen op Steenwiker Wolde.

** "Lijst leenmannen", blz. 734.

Z.d. [1379-1382] (BA1 fol 45) Hille Bensinghes. Hulder Jan ter Kinderhuys. 1394 apr 27 (BB fol 9v) Johan Bensinck.

* Een leenscap, gelegen op Steenwyker Wolt op Oesterbensinc, dat vyrdel dairaff.

1433 jul 21 (BC fol 1v) Johan ter Kynderhuys.

* Oesterbensinge : tweedeel van der hoeven mit synen toebehoeren, gelegen op Steenwyckerwolde, daer aen die ene zyde neest gelegen is Johan Bensing ende aen die ander syde Frederics Nyberts guet.

1434 dec 14 (BC fol 42v) Tydeman Morriaen, onmondig, na de dood van zijn grootvader Johan ter Kynderhuys. Hulder Wolter Morriaen.

1434 dec 28 (BC fol 43) Leveken ter Kijnderhuys na de dood van haar vader Johan ter Kijnderhuys. Hulder Wycher Scaep.

1457 apr 21 (BD fol 13) Leveken ter Kynderhuys. Hulder Tyman Morriaen.

1467 okt 27 (BD fol 13) Leveken ter Kynderhuys. Hulder Aernt van der Clocken Hermanszoen na de dood van Tyman Morrien.

1485 apr 8 (BD fol 149) Aernt van der Clocken na de dood van zijn tante Liefken ter Kynderhuys.

** Blijkens een aantekening achterin BD had Aernt op 16 oktober 1487 uitstel van belening gekregen met dit goed, "dat hem aengecomen is van Lyefken ter Kynderhuys ende dairnae van Wycher Scaep, die des niet versocht en heeft", onder voorwaarde, dat er verder niet meer zou worden verzuimd.

Verder als nr. 1340 (Wildingemaat te Vollenhove aan de Dijk). Na 1603 niet meer met name genoemd.

Volgnr. 1314

Dat halve guet to Horinge, gelegen op Steenwyckerwolt.

** Afsplitsing van nr. 1311. ** 1476 heeft : "Heringe".

1469 feb 3 (BD fol 82) Geryt van Ysselmuden na opdracht door Henric Freyse van Cuenre.

Verder als nr. 1700 (Twee Hedeblynggoed te Ruinen). In 1783 nog genoemd.

Volgnr. 1315

Op Steenwiker Wolde dat goet to Gerdighe.

** "Lijst leenmannen", blz. 742.

1394 heeft : "Gerdinghe".

Z.d. [1379-1382] (BA1 fol 50v) Evert van Essen.

1384 nov 11 (BA1 fol 50v en BB fol 86) Aelt Dobbelaer voor een verledigd leen na de dood van Evert van Essen, aangezien geen van diens erfgenamen zijn leen had verzocht.

** Bij uitzondering is in BB de tekst van een door een vroegere bisschop uitgevaardigde akte van belening in zijn geheel geregistreerd.

1417 jul 2 (BB fol 86) Seyne van den Water voor een verledigd leen na de dood van Aelt den Dobbelaer.

1433 okt 16 (BC fol 25v) Seyne van den Water.

1442 mei 18 (BC fol 25v en 63v) Johan ten Water na de dood van zijn vader Seyne.

Verder als nr. 1044 (Grote Huis te Varsen). Na 1703 niet meer met name genoemd.

Tevens : 1394 aug 20 (BB fol 19) Henric van Essen.

** Verder niet met name genoemd. Vergelijk nr. 982 (tienden van het dorp Eerde).

Volgnr. 1316

Dat huys to Hesselinghe op Steenwiker Wolt.

** "Lijst leenmannen", blzz. 773-774.

Z.d. [1379-1382] (BA1 fol 72v) Rolof van Steenwijk.

Verder als nr. 1688 (Twee Olde Hoven te Norg). Na 1612 niet meer genoemd.

Volgnr. 1317

't Goet ten Holte mit sinen toebehoren ende die Oestermaembeke mit horen toebehoren, gheleghen op Steenwiker Wolt in Steenwiker kerspel.

** "Lijst leenmannen", blzz. 774-775.

Z.d. [1379-1382] (BA1 fol 73) Jan Sloet.

1394 apr 27 (BB fol 9) Johan Sloet.

1409 jul 31 (BB fol 9) Folker Sloet na de dood van zijn vader Johan Sloet.

1435 feb 7 (BC fol 43v) Volkier Slote.

* Twee guede, gelegen op Steenwijkerwolt, geheyten die Maenbeke, ende dat guet ten Holte op Steenwijkerwolt.

Verder als nr. 469 (tienden van Vrieling te Rheeze). Na 1614 niet meer genoemd

Stadsgericht Steenwijk

Volgnr. 1318

Dat goet to Menichfoldighen Husen, gheleghen en den kerspel van Steenwijk mit sinen toebehoren ; den Goltacker ende Haninckacker Voert ende die Hoenre in Meyeringstrate mit horen toebehoren, gheleghen in den kerspel van Steenwijk.

** "Lijst leenmannen", blz. 751.

Z.d. [1379-1382] (BA1 fol 56v) Henrijc van der Ese.

Schoutambt OLDEMARKT, PAASLO en IJSSELHAM

Geen vermeldingen te Oldemarkt en Paaslo.

Wel bestaat er een oorkonde van 15-08-1251, regist nr 26 archief Dickninge, waarin Hendricus, bisschop van Utrecht verklaart dat Henricus, gezegd Pape (van Steenwijck), en Bernardus Benzinc aan hem opdragen de tienden van het huis van Henricus en het huis van Fredericus bij Appelscha, die hij in eigendom schenkt aan de abdij in Ruinen; en in ruil daarvoor aan hem overdragen het huis Plunpinc bij Paaslo, dat hij daarop in leen geeft aan Bernardus Benzinc.

Dit artikel is niet meer dan een bijdrage voor het invullen van de totale geschiedenis van de Kop van Overijssel. De hier vermelde leenprotocolen zijn een momentopname. Aanvullingen hierop zijn op internet te raadplegen. Mijn bijdrage is vooral toegespitst op het kaartbeeld van 1832 en vroeger. Mijn opmerkingen bij bepaalde afbeeldingen op de oude kaarten waarvan tot op heden geen publicaties zijn verschenen, zijn gestoeld op vergelijkbare situaties elders, waarvan wel historische gegevens bekend zijn.